

Gunnar Pettersson: Historielösheten (Aftonbladet 29 juli 1994)

"Historieåret" har blivit historia. De knarrande kärrorna, de skramlande rustningarna, de hetsiga fanfarenerna har tonat bort och det allmänna medvetandet har återvänt till vardagens knot.

Men om man tittar upp ett ögonblick, har landskapet omkring oss förändrats i någon mån? Finns det några tecken på att vår vardag fått nya resonanser, nya ekon?

Har vi blivit mindre historielösa än förut?

Det är inte helt lätt att avgöra varför fjolårets historiehaussé inträffade. Till övervägande del tillfredsställde den naturligtvis ett akut behov. Vi står som nation i en historisk brytningstid: åt ena hållet en radikal omvärdering av det moderna Sverige, av välfärden, av neutraliteten; åt andra hållet en lika radikal osäkerhet över det eftermoderna Sveriges identitet, med eller utan Europa. I en sådan tid behöver vi nya historiker med, om inte nya perspektiv, så i alla fall nya sätt att beskriva de gamla.

Men i bakgrunden finns också vad många fortfarande tycks uppfatta som ett behov av mer kronisk art. Historieåret inte bara stillade en hunger, dess funktion var också att kurera något som inte var helt friskt hos oss. Diagnosen - historielösheten som samhällelig bristsjukdom - har vid det här laget blivit praktiskt taget självklar, en schablon. Att vara historielös innebär att ha en vit fläck i sin personlighet, att inte vara en fullständig människa och medborgare, att det fattas en något som samhällelig, politisk - om inte rent av moralisk - varelse.

Men hur mycket av detta är egentligen hypokondri, och hur mycket är verklig ohälsa?

Problemet är ju att historielösheten är ett sådant mångtydigt, för att inte säga dimmigt, begrepp. Ta t.ex. en vid första anblick oerhört enkel fråga: vad är egentligen motsatsen? Historiekunnig? Historiemedveten? Fullt så banalt kan det naturligtvis inte vara. Fattig på kunskap kan man visserligen vara, omedveten naturligtvis också, och det är helt klart beklagligt. Men därom tvistar väl få. En logisk följd av denna självklarhet blir då principen om "arkeologins önskvärdhet", det vill säga att det är eftersträvansvärt att gräva fram sanningen om Stalins utrensningar, om etruskernas levnadsvanor, om det engelska industriproletariatets framväxt.

Men också såpass långt torde de flesta redan vara överens. I alla fall i princip. Ett undantag värt att begrunda är till exempel debatten i dagens Argentina om huruvida man ska öppna de nyligen funna massgravarna med desaparecidos. Det finns de som hävdar, och detta inkluderar många som deltog i protestkampanjerna, att den

historiska kunskap man därmed skulle vinna - exakt vilka de är, hur många, hur och när de dog - inte skulle uppväga det individuella och kollektiva trauma en sådan komplicerad och långvarig process skulle ge upphov till. Det har blivit tid, menar man, inte att glömma, men att låta vara.

Det går att hävda att en sådan uppfattning har en minst lika stor moralisk auktoritet, och dignitet, som den som argumenterar för vår rätt - om inte vår skyldighet - att alltid veta, ända in i plågsammaste detalj. Men dessa två uppfattningar behöver självfallet inte utesluta varandra. Här ligger en av kärnpunkterna med "historielösheten", nämligen att den vilar på tanken om historien som en oreducerbar moralisk storhet. Det vill säga, Historien Som Dygd.

Det finns en besläktad uppfattning om "högekulturen som nyttovara". Den vill hävda att konsumtionen av konst, litteratur, musik skulle göra oss till bättre människor, mer humana. Folk som behärskas av den vanföreställningen förundrar sig ibland över hur det var möjligt för SS-vakterna i Auschwitz att mörda judar på dagen och lyssna på Haydn på kvällen - varför hade inte Haydns musik någon "effekt"? - eller för Ezra Pound att "skriva vackert dikt om fula saker": varför rämna inte poesin under sitt eget inhumana tryck?

Det skulle på samma vis vara något i sig gott att vara full av historia. Ju mer man vet om den desto bättre; ju fler av de döda man kunnat identifiera desto fullständigare blir man, som människa och som samhälle. Det problematiska med den uppfattningen är för det första huruvida det överhuvudtaget finns några belegg för den. För det andra, och kanske viktigare, gör den abrupt halt innan den blir tvungen att påpeka att historisk medvetenhet aldrig reser utan ideologiskt bagage.

Det är just som ideologiskt begrepp historielösheten får lite mer kött på benen. Den har ju trots allt ett specifikt politiskt ursprung. Det har med tiden framstått som lika önskvärt för oss som för andra, inte bara att vinna ny kunskap, utan också att återvinna sådan kunskap vi av någon anledning skjutit bort: något tillspetsat hade vi fått för oss att historien fram till c:a 1889 var till för att ge raison åt den moderna välfärdens être; att historien, innan den tog steget från mörkret till ljuset, liksom hade "fel" enbart på grund av att tillvaron var så eländig för de flesta som bebodde den; och att den därför i det stora hela kunde ignoreras.

Det som fattas oss är med andra ord inte historia i största allmänhet utan en speciell sorts historia. Men vilken? Eller, som det brukade heta på 1960-talet, "vems"?

Jag skulle vilja föreslå att motsatsen till "historielös" helt enkelt är "historiefull", vilket är något utöver att vara historiemedveten. Det senare innebär väl att ha mer eller mindre djuplodande insikter i historiens stora rörelser; att kunna dra

paralleller, hitta överensstämmelser och kontraster, och därav foga ihop mer eller mindre hållbara slutsatser; att ha en rätt så välutvecklad känsla - inte sällan kopplad till skönhetsupplevelser - för det dialektiska spelet mellan då och nu.

Att vara historiefull, däremot, är så att säga när historiemedvetenheten - som den har för vana att göra - flödar över och börjar rinna ner i nationella, religiösa, etniska, paranoida springor. Det är när medvetenheten om det förgångna flyttar hemifrån och tror sig veta allt som är värt att veta också om framtiden. Det ena är, så att säga, medvetenheten om Serbien. Det andra är genomförandet av Stor-Serbien.

Från den utgångspunkten kan man fråga sig hur Sverige skulle se ut om vi inte var ett historielöst folk. Ser man sig omkring i dagens Europa finner man i stort sett bara två möjliga modeller, som egentligen är två sidor av samma gamla blodiga mynt.

Först alltså den bosniska (eller nordirländska) modellen. Det torde vara svårt att hitta några mer förtvivlade exempel på Historien Som Last, som en alldeles för tung börda på människors axlar, som en fördärvare av medmänskliga instinkter. Hör t.ex. på många nordirländares språkbruk - privat eller offentligt, vuxnas eller, än värre, barns - hur fjättrade de är av sina nedärvda, vältummade, hatfyllda tankemönster, dessa blodiga och bedrövliga martyrlegender, detta eviga sanktifierande av oförrätten och hämnden.

Det finns ögonblick när man önskar att somliga delar av världen fick känna lite av historielöshetens svalka, att en brist på historisk kunskap spred sig som en glömskans epidemi över deras kraterfyllda provinser. Man måste ha klart för sig att om det forna Sarajevo idag står som symbol för inter-etnisk tolerans så står den också för toleransens förutsättning: en slags a-historicitet, en djupt human likgiltighet inför historiefullhetens mordiska imperativ, som möjligtvis bara kan förekomma - eller snarare, blomstra - i städer.

Det är i sin tur ingen händelse att bosnisk och nordirländsk desperation lever så nära inpå den andra modellen, nämligen "de gamla kulturländernas" mer museala historiefullhet; ett uråldrigt europeiskt mönster håller ju på att upprepa sig: ett stabilt och dominant latinsk-germanskt centrum omgivet av en våldsam och svårhanterlig keltisk/slavisk periferi.

Myntet, av vilket de båda utgör vardera sidan, är kriget.

Det som finns av historiemedvetenhet i "gamla kulturländer" brukar finnas i två versioner. Dels den bitterhet och cynism som tenderar att svärta vanliga människors minnen, dvs de som var oförståndiga nog att bli kanonmat eller bara bo där bomberna föll. Och dels ett sentimentalt och starrögt accepterande av en offentlig historiesyn, vars moder är censuren och vars avkomma är monumentalismen.

De två versionerna kolliderade t.ex. i våras i den resonanta engelska kontroversen om huruvida man skulle "fira" eller "högtidlighålla" femtioårsdagen av Normandieinvasionen den 6 juni. En kroniskt klantig regering under John Major hade bl.a. arrangerat en jättelik familjefest i Hyde Park (det är nämligen också valtider i England) tills den ena veteranorganisationen efter den andra upprört påpekade att Dagen D faktiskt var en av de blodigaste militära operationerna i historien, med 37 000 döda.

Blod och nostalgi är alltså nyckelorden. I ett historiefullt Sverige har vi rader av utländska ortnamn på våra regementsfanor. Vi har gator som heter "26:e Maj Avenyn" och telegrafkontor med ömt bevarade kulhål i väggarna. I parkerna sitter gamla blinda män med minnen från fronten. I vår litteratur finns en minigenre av finkänsliga exposéer över fostrelandsförräderiets existentialism.

I ett historiefullt Sverige fattas det, mitt ibland oss, hela generationer av unga män.

En kort utvikning. Min tioåring håller på med ett projekt om andra världskriget i skolan och undrade vad han skulle välja för särskilt ämne. Jag föreslog att han skulle fråga mormor vad som hände nere i Portsmouth under kriget och sedan sätta ihop någon slags "My Family at War". Sagt och gjort, Joe ställde sina frågor och mormor berättade: om ödeläggelsen efter bombningen 1941, om sin pappa som mönstrat på i flottan efter Münchenkrisen, om arbetet på sjukhuset och hur hon träffade morfar, som låg inne med tbc. Ibland, när hon pratade om släkt och vänner som gått förlorade, höll inte rösten riktigt.

Det var ett par allvarsamma och värdefulla timmar. Historien kom till liv och fick konturer, det förgångna tog gestalt. På hemvägen pratade vi om Sverige under kriget och det är klart, hur jag än försökte - februarikrisen, permittenttågen, göteborgstrafiken - så blev det naturligtvis inte riktigt lika händelserikt och dramatiskt. Men det märkliga, det perversa, var att jag samtidigt fick en svag känsla av besvikelse, nästan av att behöva ursäkta mig å Sveriges vägnar.

Vad är det för bisarr och morbid reflex som gör att man tycker den brittiska erfarenheten är mer historisk? Och därför på sätt och vis av en helt annan kvalitet, om inte rent av dignitet? Det är lätt att vara cynisk om Sverige under andra världskriget, och det mestadels med all rätt. Många engelsmän ur den generationen betraktar fortfarande Sverige med ohöjlt förakt; men det finns också de som uttrycker ett mått av genuin beundran, som ser "en svår balansgång" där andra ser opportunism och som räknar våra räddade liv där andra räknar våra krigsprofiter.

Det här går utöver anklagelserna om vårt vacklande inför nazismen, för i det sammanhanget är Sverige sannerligen inte unikt. Det har i stället nästan kommit att

framstå som om vi, genom att stå utanför kriget, också ställde oss utanför historien och att vi med "historieåret" på sätt och vis tagit första steget tillbaka. Därav de hetsiga fanfarerna.

Vad kommer alltså att ta vid där historielösheten upphör? För arkeologin, återvinnandet av historien, slutar ju inte så att säga med att man hittat skärvorna. Just Stalins utrensningar är ett uppenbart exempel. De senaste årens ovärderliga forskning har också kommit att bli central för de tyska historiker som vill göra "Jezjovstjnan" till prejudikat för Förintelsen och därmed förneka den senares unicitet; man håller med viss framgång på att konstruera en apologetikens historiska doktrin.

Likadant har E.P. Thompsons banbrytande arbete kring den engelska arbetarklassens historia i sin tur fört med sig en ny sorts obalans som gjort aktivismen (protesten, motståndet, upproret) till ett praktiskt taget avgörande kriterium för proletariats historiska autenticitet, på bekostnad av vad man skulle kunna kalla "passivitetens historia".

När man debatterar historielösheten debatterar man den offentliga historiesynens karaktär, inget annat. Det vill säga den som ser det som naturligt att anordna familjefester i parkerna, eller klipper bort partisekreterare ur uppslagsböckerna, eller tiger om Vichy i franska skolböcker ända tills 1983, eller för den delen låter hemligstämpeln på Kreugerarkivet sitta kvar än idag. Även om det inte är lätt att bli på det klara med vad, konkret, historielöshetens beklagare skulle vilja se i dess ställe så är det uppenbart att vad de kommer att få - vare sig de önskat det eller ej - är en ny och handfast ortodoxi.